

Proprietari și afaceriști români din Banatul Sârbesc în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea

Romanian Landowners and Businessmen from the Serbian Banat in the 19th and the First Half of the 20th Century

MIRCEA MĂRAN*

Abstract: The paper presents aspects of the economic history of the Romanians in the Serbian Banat in the 19th and 20th centuries, an under-researched and rarely discussed side in the history of the Romanians from this geographical space. Some of the biggest and most important owners among this ethnic group are introduced, first of all owners of private enterprises and firms in various fields of economic life, such as commercial shops, steam mills, taverns and restaurants, small factories or of shares in savings and credit institutes with a Romanian identity, which facilitated their becoming executive directors of these institutes and last but not least, owners of large arable land. This paper is merely a contribution to the knowledge of this subject, without claiming to be an all-encompassing and definitive study on the topic. The conclusion is that the Romanians from the Serbian Banat in the 19th and 20th centuries, the period covered by this article, did not have a large bourgeoisie segment or a significant number of major landowners with a substantial influence on the society and economy of the Banat. As a case study, the greatest attention is paid to Vasile Barbeș's cinema in Petrovasâla (Vladimirovac), the only such firm among Romanians in Serbia in the interwar period.

Keywords: entrepreneurship, economic history, cinema, Serbian Banat.

Istoria economică reprezintă o disciplină istorică mai puțin cercetată când vine vorba de românii din Banatul Sârbesc. În acest context sunt aproape inexistente atât studiile despre meșteșugarii și comercianții români, cât și despre proprietarii/patronii de firme și întreprinderi particulare, restaurante, cafenele,

* Ph.D. profesor, cercetător asociat Școala de Studii Înalte pentru Educatori „Mihailo Palov”, Vârșeț, Serbia, email: mirceam@live.com.

întreprinderi industriale, dar și, un caz mai rar, cinematografe (ceea ce va fi unul din subiectele acestui studiu). Și dacă despre meseriașii și comercianții români din această zonă am scris în două studii separate, în această lucrare, ne vom ocupa de alte aspecte ale vieții economice a acestei populații, și anume de proprietarii de întreprinderi industriale, turistice și nu în ultimul rând, de unii dintre marii proprietari de pământ. Lucrarea nu are pretenția să prezinte toate aspectele acestui segment al vieții economice românești și nici pe toți proprietarii și patronii de astfel de firme, reprezentând doar o contribuție la ceea ce ar putea fi tema unei monografii mai ample privind istoria economică a românilor din Banatul Sărbesc.

Primele date referitoare la marii proprietari bănățeni apar în secolul al XVIII-lea, când se amintește un mare proprietar din Ciacova, George Lai, care și-a căsătorit ambele fiice la Vârșeț, pe una după un grec, care s-a îmbogățit din zestrea primită, fiind ulterior numit „Agia cel bogat”, iar pe cealaltă după un român cu numele Meșter, mai târziu Meșterovici, care a devenit, prin zestrea obținută și prin agoniseli ulterioare, mare proprietar, contribuind financiar și la construirea catedralei episcopale din Vârșeț¹.

La Vârșeț au fost amintiți în decursul secolelor XIX – XX mai mulți mari proprietari și patroni de întreprinderi particulare. Printre aceștia s-a aflat proprietarul Matei Comșa², apoi „firma-prăvălia Crucea de aur la care se puteau procura haine preoțești și alte veșminte pentru preoți”, proprietari fiind Dimitrie Șerban și fiul³, apoi Ștefan Spătariu, decedat în data de 30 decembrie 1890⁴. Acesta a fost membru al cunoscutei familii de mari proprietari Spătariu, care avea întinse suprafețe de pământ în hotarul localității Jamu Mic din apropiere de Vârșeț, și din care făceau parte, pe lângă avocatul Vladimir Spătariu și Agnes, soția lui Vladimir, apoi Maria, Cornel, Valeriu și George, donatori ai Fundației Antoniu Mocioni de Foen⁵. Cunoscut ca luptător și fruntaș național al românilor din urbea amintită⁶, Vladimir Spătariu a fost, printre altele, donator și membru fondator al bisericii ortodoxe române din Vârșeț, cu suma de 500 coroane⁷, donator al bisericii din Jamul Mic⁸, împreună cu soția Agnes și cu fiica Maria și fiii Cornel și Valeriu Spătariu. Nu în ultimul rând, Vladimir Spătariu rămâne

¹ Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, Academia Română. Studii și cercetări, XL, București, 1940, p. 49.

² *Federațiunea*, Pesta, I, 1868, nr. 64, 27 aprilie/9 mai, p. 4.

³ *Albina*, Budapesta, IV, 1869, nr. 50, 18/30 mai, p. 4.

⁴ *Foaia diecezană*, Caransebeș, VI, 1891, nr. 1 din 6/18 ianuarie, p. 7.

⁵ *Biserica și școala*, Arad, XVI, 1892, nr. 7, 16/28 februarie, p. 54.

⁶ Mircea Măran, Eugen Cinci, Eufrozina Greoneanț, *Românii din Vârșeț*, Visoka škola strukovnih studija za vaspitače Mihailo Palov, Vârșeț, 2017, pp. 53–55.

⁷ *Românul*, Arad, I, 1911, nr. 56, 10/23 martie, p. 7.

⁸ *Foaia diecezană*, Caransebeș, I, 1886, nr. 17, 27 aprilie/9 mai p. 8.

înscris în istoria românilor bănățeni și prin faptul că în oficiul său de la Vârșeț și-a făcut stagiul de avocat marele Traian Vuia, cunoscutul aviator bănățean.

La începutul veacului al XX-lea, tot la Vârșeț a fost amintit și negustorul de mașini agricole Alexandru Bobeș, care a sprijinit construirea bisericii ortodoxe române din acest oraș cu suma de 500 coroane⁹. În perioada interbelică, în acest oraș își avea afacerile sale și comerciantul Alexandru Țăran, colaborator al săptămânalului *Nădejdea*¹⁰.

În celălalt mare oraș bănățean în care trăiau români, Panciova, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a evidențiat locotenent major Ioan Balnojan, originar din localitatea învecinată Satu Nou (*Banatsko Novo Selo*), care avea casă, două magazine și o pivniță la Panciova, pe care le închiria cetățenilor interesați. Acesta poseda la Satu Nou și o *săoce* pentru măcinatul cerealelor, dovadă a rolului său important în viața economică a românilor din zonă, pe lângă cel național-confesional și cultural¹¹.

Petru Balnojan Marișescu, român originar din Satu Nou, avea la Panciova încă de la începutul secolului al XX-lea un magazin particular de piese pentru mașinile agricole. După ce s-a întors din Statele Unite ale Americii, o perioadă a lucrat ca mecanic la Panciova, iar în anul 1927 a lansat revista *Lumina* al cărui scop primar era să promoveze firma sa de mașini agricole, revistă care după doar trei numere și-a încetat apariția¹². Acesta își avea magazinul la Panciova, în strada Oslobodjenja, nr. 17, la care se puteau procura „mașini agricole, de industrie, ustensile, instrumente”¹³. În cadrul întreprinderii sale se găsea și un atelier „de mașini, mecanică, electric și autogen”, cât și un „depozit permanent de mașini agricole și de industrie”¹⁴. În același an, prin intermediul micii publicități din săptămânalul *Nădejdea*, anunță opinia publică că în magazinul său se poate cumpăra mașina de semănat porumb – „patent Balnojan”, pe care o descrie în detalii și al cărui preț era de 30.000 dinari¹⁵.

În localitățile rurale, puținele întreprinderi industriale și manufacturiere, precum și alte firme particulare, se găseau în mâinile proprietarilor de alte etnii, numărul românilor afaceriști și întreprinzători fiind mic. Aici nu îi luăm în considerare pe marii proprietari de pământ, care reprezentau un fel de elită economică a românilor din lumea rurală bănățeană. În acest mediu preponderent

⁹ *Foaia poporului*, Sibiu, XVIII, 1910, nr. 40, 3/16 octombrie, p. 7.

¹⁰ *Nădejdea*, Vârșeț, 1928, nr. 19, 6 mai, p. 4.

¹¹ Mircea Măran, Valentin Mic, Ilie Baba, *Românii din Panciova. 1733–2013*, Editura ICRV, Zrenianin, 2014, p. 37.

¹² Gligor Popi, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu između dva svetska rata 1918–1941*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1976, p. 16.

¹³ *Graiul Românesc*, Panciova, 1924, nr. 48, 7 decembrie, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Nădejdea*, Vârșeț, 1927, nr. 35, 18 decembrie, p. 4.

agrar predomina cultivarea pământului și creșterea animalelor. Celelalte ramuri economice reprezentau un domeniu al vieții sociale de care românii bănățeni nu erau chiar interesați, astfel că pătura întreprinzătorilor români (comercianți, proprietari de mici întreprinderi industriale și manufacturiere) constituia o minoritate categorică în cadrul acestei etnii.

Dacă luăm, de exemplu, morile la aburi, care au început să apară pe acest spațiu geografic la sfârșitul secolului al XIX-lea, marea majoritate a acestor mici întreprinderi industriale din satele românești se gasea în mâinile patronilor de alte etnii. Morile din Petrovasâla, Uzdin și Satu Nou se pare că erau unicele întreprinderi care aveau patroni români. La Satu Nou, moara a fost construită la sfârșitul veacului al XIX-lea și începutul următorului, mai târziu fiindu-i adăugat și etajul. Întreprinderea a fost o societate pe acțiuni care avea ca patroni 15 acționari, printre care Iovan Doșlea¹⁶, apoi Dimitrie Țăran (care deținea 75% din acțiuni), Traian Balnojan, Mita Muțul și alții¹⁷.

Prima moară cu aburi la Uzdin a fost înființată în anul 1884 de către Nicolae Onciu, fiind mai târziu preluată de Cusing. Ultimul proprietar localnic al acesteia a fost Alexa Bagiu. În anul 1925, a mai fost înființată o moară, aflată în proprietatea lui Vasa Puia¹⁸. În perioada de la răspântie de veacuri, la Uzdin a mai existat și așa-numita *moară a evreilor* în proprietatea lui Simon Kohn¹⁹.

La Petrovasâla moara cu aburi a fost înființată în anul 1905 de către Trifu și Ion Măda, fiind moștenită de Pavel (Pală) Măda și în sfârșit de fiul acestuia, Nicolae Măda, unul dintre cei mai importanți reprezentanți ai burgheziei românești din Banatul Iugoslav în perioada interbelică. Trifu Măda (1854–1937), țăran fruntaș din Petrovasâla, cu toate că era analfabet, își conducea cu succes gospodăria, astfel că de la suprafața de 36 jugăre a ajuns la 80 de jugăre de pământ arabil. Tradiția locală povestește că acesta, îmbogățindu-se din pământul arabil pe care îl poseda, a mers în anul 1905 la Budapesta ca să cumpere utilaje și piese pentru moara cu aburi, și că cu el au mers preotul și dascălul din sat, ca traducători, pentru că acesta nu cunoștea limba maghiară. Trifu Măda a mers îmbrăcat în straie țărănești, ca la Petrovasâla, astfel că de la început nu a fost luat în serios de patronii firmei care vindea utilaje, însă când acesta a început să scoată sume enorme de bani din *prașchie* și din *folari*, patronii l-au luat pe după cap și l-au bătut pe umăr, și chiar l-au dus să vadă procesul de producție din fabrică. Moara a fost cumpărată, iar piesele au ajuns la Petrovasâla

¹⁶ *Ibidem*, p. 15.

¹⁷ Синиша Којић, *Живот и дело привредника Банатског Новог Села*, Нови Зелдош, Банатско Ново Село, 2020, pp. 58–59.

¹⁸ Vasile Spăriosu-Grofu, *Istoria satului Uzdin – monografie*, Tibiscus, Uzdin, 1999, p. 46.

¹⁹ Vasile Barbu, „Istoria morăritului la Uzdin”, în *Almanah Libertatea 1990*, Novi Sad, 1989, pp. 38–39.

cu trenul²⁰. Înființarea morii cu aburi a lui Trifu Măda a reprezentat un eveniment deosebit de important în istoria economică a românilor din Banatul Sârbesc, pentru că astfel de întreprinderi industriale cu capital românesc lipseau cu desăvârșire din satele bănățene, Trifu Măda devenind unul dintre primii proprietari ai unei întreprinderi industriale românești mai importante din acest spațiu geografic. Trifu a rămas practic fără urmași direcți, având în vedere faptul că fiul său a decedat tânăr, iar fiica Persida, elevă la Preparandia din Arad, a ajuns în conflict cu tatăl său pentru că acesta nu era de acord cu căsătoria ei cu preotul Ioan Pinter din îndepărtatul Bihor, după care aceasta a plecat fără voia părinților la iubitul ei. Nici intervenția avocatului Mihai Veliciu, care trimite în anul 1902 o scrisoare adresată lui Trifu Măda²¹, și nici a parohului local Petru Murgu²², nu a făcut ca tatăl fetei să își schimbe părerea și să consfințească căsătoria.

Moara și întreaga avere a lui Trifu Măda a moștenit-o Pavel (Pală) Măda, fratele lui Trifu, iar după acesta Nicolae Măda, fiul lui Pală, care a continuat să lucreze la sporirea averii acestei familii, devenind în 1925 și director executiv al Băncii *Steaua* din Petrovasăla. Nicolae Măda a fost unul dintre frunțașii politici ai românilor de pe acest spațiu geografic în perioada amintită, director al Băncii *Steaua* din Petrovasăla (despre implicarea proprietarilor români în gestionarea băncilor românești va fi vorba puțin mai jos) și mare proprietar, unul dintre frunțașii Astei românilor din Banatul Iugoslav²³.

Încă o moară din Banatul Sârbesc se găsea în perioada interbelică în proprietatea unui etnic român. Este vorba despre moara din Velika Greda (Djurdjevac pe atunci), găsită în proprietatea lui Gheorghe Mălaimare, care oferea „o cantitate mare de țărăță și făină cu un preț mult redus, mai ieftin ca oriunde de vânzare”²⁴.

Alții s-au realizat în afara Banatului Sârbesc, cu toate că s-au născut și au crescut pe acest spațiu geografic. Cazul lui Pavel Almăjan din Petrovasăla, care de tânăr a fost trimis de autoritățile comunale la București să învețe meseria de frânghier, atât de căutată la Petrovasăla, din cauza fântânilor adânci din care apa se scotea de la adâncimi foarte mari, de 50–80 m. Acesta a rămas să trăiască în capitala României angajându-se ca muncitor la fabrica de frânghii. În anul 1897, Pavel Almăjan trimite scrisoarea parohului din Petrovasăla, Petru Murgu, solicitând de la acesta certificat de botez pentru fiul său Ion, pentru a-l înscrie la

²⁰ Mircea Măran, *Petroviceni de altădată*, Libertatea, Novi Sad, 1996, pp. 53–55.

²¹ Arhiva Parohială Petrovasăla (A.P.P.), Scrisoarea lui Mihai Veliciu către Trifu Măda, alcătuită la Chișinău în data de 8 decembrie 1902.

²² *Ibidem*, Scrisoarea lui Mihai Veliciu către parohul Petru Murgu din Petrovasăla din 8 decembrie 1902.

²³ Gligor Popi, *Asociația culturală Astra din Banatul Iugoslav*, Editura Timpul, Reșița, 2001, pp. 27–28.

²⁴ *Graiul Românesc*, Panciova, 1944, nr. 44, 4 noiembrie, p. 4.

școală²⁵. Situația financiară grea în care se găsea bănățeanul angajat la București o confirmă și cuvintele sale din scrisoare, în care spune că „deocamdată bani nu am să vă plătesc”²⁶ (pentru certificatul de botez și cheltuielile poștale). Mult mai târziu însă, într-un document eliberat de oficiul parohial din satul natal, în anul 1938, se adevărește din partea parohului local naționalitatea și credința ortodoxă a solicitantului, despre care aflăm că a locuit pe strada Pantelimon, nr. 16, la București, că este născut la Petrovasăla pe 4 noiembrie 1864 din părinții Vasile și Ana Almăjan și că este proprietar de fabrică²⁷, ceea ce dovedește că din băiatul trimis la București să învețe meseria de frânghier, care la început nu avea bani nici să își achite plata unui simplu document pentru fiul său, s-a format un întreprinzător care și-a deschis afacere la București, o fabrică despre care nu avem detalii ce producea, foarte posibil frânghii, dar dovedește capacitatea acestui bănățean de a lupta și de a intra cu curaj în lumea nemiloasă a afacerilor.

Un alt caz este cel al lui Gheorghe Zăgăiceanu, născut în anul 1878, la Satu Nou (*Banatsko Novo Selo*), într-o familie de țărani fruntași. Timp de 15 ani a funcționat ca învățător în școlile din Sân Ianaș (*Barice*) și Doloave (*Dolovo*), „în care timp a sămănat cultură românească și a trezit conștiința națională a sătenilor pe unde a fost și a trecut”²⁸. La scurtă vreme, a renunțat la postul său de dascăl și s-a pensionat, trecând împreună cu unchiul său Milă în România, unde au cumpărat terenuri arabile la Murava. Nu peste mult timp, Gheorghe s-a separat de unchiul său și și-a cumpărat propria moșie în localitatea Șoșdea, unde a și rămas până la moarte, în anul 1923. La Șoșdea, „prin munca lui înțeleaptă și sârguincioasă a știut să se ridice și ca unicul proprietar român” din acele părți să devină nume cunoscut în întregul Banat, „făcând din proprietatea sa o moșie de model”²⁹. Acțiunile sale caritabile, ajutorarea celor săraci și nevoiași și sprijinul acordat școlii, culturii și bisericii românești erau binecunoscute în întregul ținut.

Numeroși mari proprietari români, oameni de afaceri, negustori, dar nu în ultimul rând și intelectuali și țărani aparținători păturilor mijlocii, au fost acționari ai institutelor românești de credit și economii, care au gestionat în lumea urbană și în unele sate mai dezvoltate începând cu ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și până la desființarea lor de către autoritățile comuniste, la începutul perioadei postbelice. Puterea lor economică se poate vedea din numărul acțiunilor pe care le posedau, iar din rândul acestora în cele mai multe cazuri se alegea și direcțiunea institutului. La institutul *Sentinela* din Satu Nou, directorul executiv Trifon Miclea, protopop al Panciovei, era și posesor al unui

²⁵ A.P.P., Scrisoarea lui Pavel Almăjan către parohul Petru Murgu din 27 august 1897.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, nr. 43/1938: Certificat de naționalitate pe numele lui Pavel Almăjan.

²⁸ *Foia diecezană*, Caransebeș, XXXVIII, 1923, nr. 4, 22 ianuarie/4 februarie, p. 4.

²⁹ *Ibidem*, p. 5.

număr de 110 acțiuni³⁰, cele mai numeroase din prima emisie de acțiuni, același lucru se poate spune și despre preotul Ioanichie Neagoe, directorul executiv al băncii *Steaua* din Petrovasăla, cu 10 acțiuni în prima emisie³¹, care posedă și la *Sentinelă* 40 de acțiuni, cât și despre alți mari proprietari și fruntași ai românilor din zonă, precum Vasile Bunda, director al institutului *Dunăreana* din Cuvin³², preotul Iancu Milu din Uzdin, director executiv al băncii *Concordia*, apoi dr. Petru Pența, avocat, director al institutului *Panciovana* din Panciova³³ sau preotul Valeriu Magdu, directorul Băncii *Agricola* din Ecica³⁴. Aceștia li se mai adaugă și alți fruntași și directori ulteriori ai băncilor amintite, precum Petru Stoica, învățător în pensie, director al *Sentinelei*, apoi în perioada interbelică Nicolae Măda, deja amintit mai sus, mare proprietar, directorul băncii *Steaua*, protopopul Panciovei Victor Popovici, director executiv al *Sentinelei*, Pantelimon Jepcea, mare proprietar din Cuvin, directorul *Dunărenei* ș.a. Și în special trebuie amintită gestionarea Băncii *Luceafărul* din Vârșeț, cea mai puternică bancă românească din Banatul Sârbesc, condusă în diferite perioade de timp de personalități precum dr. Petru Zepeneag, avocat din Vârșeț, protopopul Vârșețului Traian Oprea, sau ulterior dr. Alexandru Butoarcă, avocat din Vârșeț, director al săptămânalului *Nădejdea* și fruntaș politic al românilor din Iugoslavia interbelică³⁵.

Un institut financiar cu capital românesc despre care nu avem prea multe informații a fost *Banca Lupulescu* sau *Prima Casă de Credit a Ozorei*, care a funcționat la Uzdin în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului al XX-lea. În această perioadă, familia Lupulescu era cea mai bogată din sat și afacerile ei au fost conduse de capul familiei Iova Lupulescu și, mai târziu, de fiul și urmașul său Gligorie Glișa Lupulescu³⁶. Acesta a înființat în anul 1923 în sat o fabrică de cărămidă³⁷, despre care a suținut că este „unica fabrică românească de cărămidă (țigla)”³⁸. Patronul oferă „cărămida sa (țigla) și irburile lucrate cu mare și multă pricepere din cele mai bune materiale și cu cele mai ieftine prețuri”, iar „la caz de procurare de cantități mai mari se transportă acasă”³⁹.

³⁰ Mircea Măran, *Institutul de Economii și Credit Sentinela Din Satu Nou 1895–1949*, Libertatea, Panciova, 2021, p. 12.

³¹ A.P.P., Acționarii Băncii *Steaua* din Românpetre în anul 1897.

³² *Anuarul băncilor române*, anul XV, 1914, Editura Solidaritatea, Sibiu, 1913, p. 65.

³³ Mircea Măran, Ilie Baba, Valentin Mic, *Românii din Panciova*, p. 118.

³⁴ *Anuarul băncilor române*, anul XV, 1907, Editura Solidaritatea, Sibiu, 1906, p. 17.

³⁵ Gligor Popi, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu*, pp. 77–86.

³⁶ Drăgălin Spăriosu, *Uzdin – Contribuții istorice*, editura Floare de Latinitate, Novi Sad, 2005, pp. 45–46.

³⁷ Vasile Spăriosu-Grofu, *op. cit.*, p. 50.

³⁸ *Graiul Românesc*, Panciova, 1924, nr. 20, 25 mai, p. 4.

³⁹ *Ibidem*.

Un caz rarisim, pe baza datelor pe care le posedăm, l-a reprezentat *Librăria C. Avram și Fiul* din Satu Nou, amintită în anul 1896, care a pus la dispoziția clienților „materiale pentru purtarea administrației”. Din contul trimis oficiului parohial ortodox român din Petrovasăla, în data de 13 iulie 1896, aflăm că firma respectivă a vândut bisericii amintite „hârtie albă fină”, „converte” (sic!) și „piană” (sic!) pe prețul total de 3 fl. și 60 de cr. S-a cerut de la client ca achitarea acestei sume să se facă prin intermediul „asignațiunii poștale”⁴⁰. Nu am ajuns la alte informații privind gestionarea acestei librării.

Când este vorba despre industria hotelieră, bazele ei au fost puse încă în timpul stăpânirii habsburgice asupra Banatului. În perioada interbelică, industria hotelieră se găsea la început în aceeași branșă cu comerțul, pentru ca apoi să se separe și să își formeze asociațiile sale. În anul 1931, în Banat au fost în total 945 de firme care aparțineau acestei industrii, printre care hoteluri, cârciume, restaurante, cafenele etc.⁴¹.

La Becicherecul Mare, proprietarul restaurantului *La Cerbul de Aur* (*Zlatni jelen*), găsit pe strada Brigadira Ristića, nr. 22, de la gara mare înspre centru a devenit în anul 1927/1928 Adam Diminescu, originar din Uzdin⁴². Se pare că Diminescu a fost unicul hotelier român din acest oraș. La Vârșeț era cunoscută ospătăria fraților Jurca⁴³.

Proprietarii de *hoteluri*, cârciume și cafenele din rândul etnicilor români nu erai nici ei prea numeroși, dar oricum mai numeroși comparativ cu alții. În notele sale de călătorie prin Banat și Peninsula Balcanică, realizată în anul 1908, Ilie Gherghel amintește cu ocazia trecerii sale cu bicicleta prin Banatul de Sud, mai concret prin satul Gai, ca a fost îndrumat de un cioban român să poposească la un cârcimar român din acest sat, ceea ce acesta a și făcut⁴⁴. Nu posedăm informații cum s-a numit acest cârcimar și nici detalii privind această întâlnire între un călător din Regatul Vechi și un cârcimar român din Gai, însă însăși informația că prin satele în care azi nu mai trăiesc români s-a desfășurat o activitate economică „românească”, azi e deosebit de interesantă.

În general, cârcimarii din satele românești aparțineau altor etnii. La Uzdin, primul cârcimar român a apărut în 1895. În următorii ani, în sat erau în total zece birturi⁴⁵. În perioada interbelică a fost cunoscut așa-numitul *Hotel Central*, găsit în proprietatea lui Gligorie Glișa Lupulescu, pe care deja l-am amintit ca

⁴⁰ A.P.P., Nota de plată a Librăriei C. Avram și Fiul, Satu Nou, nr. 239 din 1/13 iulie 1896.

⁴¹ Ljubica Šijački, *Privreda Banata između dva svetska rata*, Filozofski fakultet – Institut za istoriju, Novi Sad, 1987, p. 183.

⁴² *Nădejdea*, Vârșeț, 1928, nr. 2, 8 ianuarie, p. 4.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Mircea Măran, *Călători români prin Serbia*, Centrul de Studii Banatice, Vârșeț, 2024, p. 68.

⁴⁵ Vasile Spăriosu – Grofu, *op. cit.*, p. 91.

fiind mare proprietar și patron al mai multor întreprinderi din Uzdin. *Hotelul Central* a fost vândut prin anii 1928–1929 lui Petru Toader Călămac⁴⁶.

Primul cârciumar român din Iasenova, sat în apropierea Bisericii Albe, unde au trait mulți români în veacul al XIX-lea, care pe parcurs s-au sărbizat complet, este Gligorie Pervulov (evident, inițial Pârvu), care în 1818 a cumpărat o cârciumă de la autoritățile militare, în care a vândut băuturi alcoolice de calitate proastă⁴⁷. Unul dintre primii negustori era Toma Radulovici, născut în 1811 la Biserica Albă. În anul 1852, a luat la Iasenova în arendă o cârciumă⁴⁸, având și dreptul de vânzare a băuturilor alcoolice. Este interesant faptul că la Satu Nou, cea mai mare și cea mai prosperă localitate românească din Banatul Sârbesc, nu a fost înregistrat niciun cârciumar român până la începutul perioadei postbelice, această îndeletnicire găsindu-se în totalitate în mâinile patronilor de alte etnii⁴⁹. La Deliblata, în care numărul românilor a fost mai mic, pe lângă cârciumari și hotelieri de alte etnii, au fost prezenți și români, printre care învățătorul Petru Lupșici, care, în anul 1923, a cumpărat cel mai frumos „hotel” din localitate de la văduva Marija Paliček. Acesta a fost proprietarul hotelului până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, când a fost naționalizat⁵⁰. În acest local au avut loc petreceri, baluri, serbări de tot felul. Mai amintim și *Grand Hotel International*, care o perioadă a afla în proprietatea lui Coriolan Lupșici. Jica Ardelean și Sava Guțu Săvuică figurau și ei proprietari ai unor cârciume din sat în perioada interbelică⁵¹. La Sân Mihai, sat cu o populație omogenă românească, cârciumarii au fost în mare parte români, nespecific pentru lumea rurală bănățeană românească, printre care Ion Dajdea, Simeon Mihailov, Gheorghe Ghizeșan și alții⁵².

La Petrovasâla erau numeroase birturi și așa-numite *hoteluri*, dar toate în mâinile proprietarilor sârbi sau germani. Un călător român care a vizitat în anul 1909 așezările românești din Banat afirmă că la Petrovasâla, acest sat românesc fruntaș, „în bogăție e întrecut de Satu Nou, pe care, la rândul său, îl întrece în birturi cu nume mari: «Grand Hotel», «Hotel Central» etc”⁵³. În perioada interbelică, cafeneaua lui Stefan Dee, german din Petrovasâla, a fost moștenită după moarte acestuia de văduva sa, românca Ana Dee, născută Draxin, cunoscută în întregul Regat Iugoslav în primul rând prin activitățile sale criminale ca otrăvitoare („vrăjitoare”, cum o considerau bănașenii), motiv pentru care a și

⁴⁶ Petru Șoșdeanu, *Corul bărbătesc din Uzdin (1898–2008)*, Libertatea, Panciova, 2010, p. 141.

⁴⁷ Živan Ištvanic, *Istorija zanatstva i trgovine u Jasenovu (1725–1941)*, Jasenovu, 1994, p. 34.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 34–35.

⁴⁹ Синиша Кojiћ, *op. cit.*, pp. 37–38.

⁵⁰ Vera Meza, *Deliblato – tragovi prošlosti*, Centar za banatske studije, Vršac, 2022, p. 144.

⁵¹ *Ibidem*, p. 145.

⁵² Pavel Gătăianțu, Panta Bagiu, *Locve ieri și azi*, Libertatea, Panciova, 1989, p. 83.

⁵³ Florin Dobrei, „O călătorie prin Banatul Sârbesc de altădată”, în *Europa*, Novi Sad, an 4/2, 2011, p. 94.

fost condamnată de tribunalul din Panciova la mai mulți ani de pușcărie. Este interesant că sătenii mergeau fără emoții la această cârciumă, patroana având „clienți” pentru afacerile ei criminale din rândul locuitorilor altor sate din Banat, ba chiar și din întreaga Iugoslavie interbelică și nu se implica în astfel de „afaceri” cu consătenii săi⁵⁴.

„Kino Barbeš”

O întreprindere specifică și după toate probabilitățile unică în proprietatea unui român din Banatul Sârbesc în perioada interbelică a fost cinematograful lui Vasile Barbeș din Petrovasâla, înființat în anul 1937. Vasile Barbeș a fost meseriaș-tâmplar în această localitate, membru al Reuniunii Meseriașilor din Petrovasâla, iar în anul amintit a depus cerere la autorități de a i se permite construirea unei săli pentru cinematograf, depunând cu această ocazie și proiectul realizat de arhitectul Richard Valhelm Tor din Vârșeț, sub numărul tehnic 10/1937⁵⁵. În data de 2 iulie 1937, comisia a ieșit la fața locului și a constatat că nu există impedimente de a se elibera permisul pentru construirea cinematografului și că vecinii nu au depus plângere. Proiectul a fost acceptat cu consimțământul banului Banovinei Dunărene nr. 19047/36⁵⁶. Din document mai reiese că autoritățile cer ca zidurile să fie izolate de umiditate și că în timpul lucrărilor trebuie asigurată securitatea muncitorilor și a trecătorilor. Se precizează că după terminarea lucrărilor de construcție, solicitantul este obligat de a cere de la autorități permisul de folosire a sălii pentru care se vor plăti taxele prescrise. Firma sub numele „Kino Barbeš” a fost înregistrată la autorități în data de 1 august 1937 având 300 de locuri pentru spectatori⁵⁷. Biletele se vindeau cu cinci, șapte și zece dinari. Spectacolele cinematografice au fost prezentate sâmbăta de la orele șapte până la nouă, iar duminica de la orele trei până la cinci și de la cinci până la șapte⁵⁸, prin urmare trei filme pe săptămână, în afară de lunile iunie și iulie, când era închis din cauza lucrărilor agricole. Patronul era și unicul muncitor angajat în această întreprindere, iar cheltuielile lunare se ridicau la valoarea de 2.600 dinari, dintre care 600 pentru curentul electric, 200 pentru încălzire, 240 pentru materialul pentru cabine, 600 pentru impozit și 1000 alte cheltuieli. Aprovizionarea cu curent a cinematografului, ca de altfel și a întregii localități Petrovasâla, se făcea de la centrala electrică din Zemun. Firma dispunea de câte un aparat pentru imagine (marca *Projektograph*) și pentru

⁵⁴ Despre Baba Anuica „Piștoane” vezi: Šimon A. Đarmati, *Baba Anujka – Banatska veštica*, Laguna, Beograd, 2021.

⁵⁵ Colecția particulară Mircea Măran (C.P.M.M.), *Fond „Kino Barbeš”*, Administrația Regală a Banovinei Dunărene Novi Sad, nr. 33084/1937 din 22 noiembrie 1937, Podizanje bioskopske dvorane Vasilije Barbeša u Vladimirovcu, odobrenje projekta i građevinska dozvola.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, Formular privind activitatea cinematografului „Kino Barbeš” în anul 1941, p. 1.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 2.

ton (marca *Cine-mehanika*), cu o putere de 18 w, dispunând de 6 lămpi⁵⁹. Sala a fost încălzită cu o sobă la lemne, iar necesitățile pentru un an erau de 4 metri cubi. Scaunele nu erau numerotate, iar intrarea în sală se făcea prin cumpărarea de bilete. Erau trei uși pentru ieșire și trei direct din public. Firma nu a fost asigurată împotriva incendiilor și nu dispunea de aparate pentru stingerea focului. Peliculele cinematografice erau trimise înainte de război cu trenul sau prin poștă⁶⁰. În anul 1938, „Kino Barbeș” a prezentat în total 37 de filme artistice străine cu lungimea de 72321 metri și zece filme iugoslave cu lungimea de 4727 metri⁶¹. Cinematograful lui Vasile Barbeș a funcționat și pe timpul ocupației germane din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și în primii ani postbelici, rămânând permanent în proprietatea patronului amintit. Nu a fost naționalizat de către autoritățile comuniste, fiind considerat o întreprindere particulară mică, în care unicul angajat era patronul, iar desființarea sa a urmat ca rezultat al înființării în localitate a Căminului Cultural, în a cărui sală de spectacole au început să se prezinte și filme, Vasile Barbeș neavând oportunitatea de a concura unei întreprinderi de stat, înființată de autorități.

Preponderent populație agrară, românii din Banatul Sârbesc aveau în secolele XIX–XX un număr relativ mic de întreprinzători și proprietari de întreprinderi particulare, care cu toate acestea își aveau rolul lor în viața economică a Banatului, în special în localitățile mai prospere din punct de vedere economic. Sperăm ca în cercetările viitoare să scoatem la lumina zilei și alte aspecte privind acest subiect, care să se concretizeze în elaborarea unei monografii mai vaste dedicate istoriei economice a acestei comunități etnice.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 3.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 4.

⁶¹ *Ibidem*, Document nr. 1041 din 18.02.1939.

Хало! Пажња! Хало!

Извештавам цену Публику да отворам дуго очекивани **КИНО** на дан
у сопственој згради, која је најмодерније уређена и приказиваће најбоље
филмове и задовољиће цену Публику у сваком погледу.

!! сви у КИНО БАРБЕШ !!
Довиђења! идемо да се добро забављамо.

За многобројну посету моли власник биоскопа.
Са одличним поштовањем
Василије Барбеш
Владимировац.

Ало! Атенције! Ало!

Адак, la cunoștință Onor. public că mult așteptatul **CINEMATOGRAF** se va deschide în ziua de
în clădirea proprie aranjată cu tot confortul modern.

Se vor arăta filmele cele mai bune, mulțumind Onor. public în toate privințele.

!! Cu toții la CINEMA BARBES !!
unde își dă întâlnire toată lumea care vrea să se distreze bine.

Rog sprijinul Onor. public.

Cu stima
Vasile Barbes
proprietarul Cinematografului
Vladimirovac.

ТОН КИНО БАРБЕШ приказује на Духове 16-17-18-19 јуна 1940 год. један филм у 6 чина од 3060 метра дужине КРАЉ КРАЉЕВА (Наш спаситељ Исус Христос) Најаећи филм свију времена, филм о животу и мудри Христовој према Светом писму новог зајета. ЕПОПЕЈА ХРИШЋАНСТВА Најаећи пословни успех задњих година, филм који сваки културан човек мора погледати. 40.000 хиљада статиста. Најкупљени филм који је икада створен. Поред тог филма приказује се и филм „САФИЈА“ Претставе почињу после подне улазнице: балкон 6 Дин. у 3 сати а увече у 8 сати. II. место 4 " за децу 2 " За посету пошт. публике моли сопственик биоскопа Барбеш Василије ВЛАДИМИРОВАЦ — БАНАТ	CINEMA SONOR BARBES prezintă la Rusalii 16-17-18-19 Iunie 1940 un film în 6 acte, lung de 3.060 metri REGELE REGILOR (Mântuitorul nostru Iisus Hristos) Cel mai mare film din toate timpurile, film despre viața și chinurile Domnului Iisus Hristos, după Noul Testament din Sf. Scriptură. ЕРОПЕЕА СРЕШТИНИЛОР Cel mai mare succes din ultimii ani, film pe care trebuie să-l vadă orice om cult. 40.000 de figuranți — cel mai scump film care s'a realizat vreodată. De lângă aceste filme se mai prezintă și filmul „SAFIA“ Reprezentările încep după Prețul de intrare: balcon 6 Din. masă la ora 3 și scara la ora 8. clasa II. 4 " pt. copii 2 " Pentru vizitarea on. public, roagă proprietarul cinematografului Vasile Barbesi VLADIMIROVAC — BANAT
---	--

Tipografia „Ndejdea“, Vrânc.

Bibliografie

Surse inedite

Arhiva Parohială Petrovasâla

Acționarii Băncii Steaua din Românpetre în anul 1897.

Certificat de naționalitate pe numele lui Pavel Almăjan.

Nota de plată a Librăriei C. Avram și Fiul, Satu Nou, nr. 239, 1/13 iulie 1896.

Scrisoarea lui Mihai Veliciu către Trifu Măda, alcătuită la Chișinău în data de 8 decembrie 1902.

Scrisoarea lui Mihai Veliciu către parohul Petru Murgu din Petrovasâla din 8 decembrie 1902.

Scrisoarea lui Pavel Almăjan către parohul Petru Murgu din 27 august 1897.

Colecția particulară Mircea Măran, *Fond „Kino Barbeș”*.

Surse editate. Lucrări generale și speciale

Albina, Budapesta, IV, 1869

Anuarul băncilor române, anul XV, anul 1914, Editura Solidaritatea, Sibiu, 1913.

Barbu, Vasile „Istoria morăritului la Uzdin”, în *Almanah Libertatea* 1990, Novi Sad, 1989.

Biserica și școala, Arad, XVI, 1892

Đarmati, Šimon A., *Baba Anujka – Banatska veštica*, Laguna, Beograd, 2021.

Dobrei, Florin, „O călătorie prin Banatul Sârbesc de altădată”, în *Europa*, Novi Sad, 2011.

Federațiunea, Pesta, I, 1868 .

Foaia diecezană, Caransebeș, VI, 1891 .

Foaia diecezană, Caransebeș, I, 1886.

Foaia diecezană, Caransebeș, XXXVIII, 1923.

Foaia poporului, Sibiu, XVIII, 1910

Gătăianțu, Pavel, Bagiu, Panta, *Locve ieri și azi*, Libertatea, Panciova, 1989.

Graiul Românesc, Panciova, 1924.

Graiul Românesc, Panciova, 1944.

Iorga, Nicolae, *Observații și probleme bănațene*, Academia Română. Studii și cercetări, XL, București, 1940.

Ištvanic, Živan, *Istorija zanatstva i trgovine u Jasenovu (1725–1941)*, Jasenovo, 1994.

Kojić, Синиша, *Живот и дело привредника Банатског Новог Села*, Нови Зелдош, Банатско Ново Село, 2020.

Măran, Mircea, *Petroviceni de altădată*, Libertatea, Novi Sad, 1996.

Măran, Mircea, Mic, Valentin, Baba, Ilie, *Românii din Panciova. 1733–2013*, Editura ICRV, Zrenianin, 2014.

- Măran, Mircea, Cinci, Eugen, Greoneanț, Eufrozina, *Românii din Vârșeț*, Visoka škola strukovnih studija za vaspitače Mihailo Palov, Vârșeț, 2017.
- Măran, Mircea, *Institutul de Economii și Credit Sentinela Din Satu Nou 1895 1949*, Libertatea, Panciova, 2021.
- Măran, Mircea, *Călători români prin Serbia*, Centrul de Studii Banatice, Vârșeț, 2024.
- Meza, Vera, *Deliblato – tragovi prošlosti*, Centar za banatske studije, Vršac, 2022.
- Nădejdea, Vârșeț, 1927, 1928.
- Popi, Gligor, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu između dva svetska rata 1918 1941*, Institut za izučavanje istorije Vojvodine, Novi Sad, 1976.
- Popi, Gligor, *Asociația culturală Astra din Banatul Iugoslav*, Editura Timpul, Reșița, 2001.
- Românul*, Arad, I, 1911.
- Spăriosu, Drăgălin, *Uzdin – Contribuții istorice*, editura Floare de Latinitate, Novi Sad, 2005.
- Spăriosu-Grofu, Vasile, *Istoria satului Uzdin – monografie*, Tibiscus, Uzdin, 1999.
- Šijački, Ljubica, *Privreda Banata između dva svetska rata*, Filozofski fakultet – Institut za istoriju, Novi Sad, 1987.
- Șoșdeanu, Petru, *Corul bărbătesc din Uzdin (1898–2008)*, Libertatea, Panciova, 2010.